

Koltai Kornélia

Pre-expresszionista héber üdvözlőversek – barokk (kori) szerzők tollából*

Bevezetés

A 17. századi protestáns teológusok több nyelven alkottak, ám nem minden nyelven tudták vagy akarták követni a korszak uralkodó trendjét, a „barokkos” stílust. A stílus megválasztásában, művelésében ugyanakkor nemcsak a nyelvi jelleg, hanem az adott (nyelvű) műfajiság is meghatározó szerepet játszhatott, fontos tehát arra is figyelmet fordítani, hogy a szerzők az egyes nyelveken milyen műfajban tevékenykedtek. Kutatásaim a protestáns peregrinus teológusok héber üdvözlőverseire irányulnak, és az eddigi eredményeim azt mutatják, hogy a héber nyelvű *carmina gratulatoria*-korpusz gondolatisága és stiláris felépítése nem a barokk irodalmiságra jellemző jegyekből áll.

Tanulmányomban a fenti tézist (nem egészen) négy, Komáromi Csipkés Györgyhez köthető vers bemutatásán keresztül szeretném illusztrálni. A négy vers Utrechtben lett kiadva, 1651 és 1654 között, s mindössze egyet alkotott közülük maga Komáromi, akit „a magyar barokk protestáns teológiai irodalom képviselőjeként” tartunk számon.¹ A három további *carmen* úgy kapcsolódik a személyéhez, hogy barátai, peregrinustársai – Szathmári Ötvös István és Alistáli Farkas Jakab – az ő tiszteletére írták, neki címezték, különböző jeles események alkalmából.²

* Előadásom az NKFIH K-125486 sz. kutatási pályázathoz kapcsolódik (vezető: Zsengellér József, munkatársak: Biró Tamás, Götz Andrea, Juhász Szandra, Koltai Kornélia).

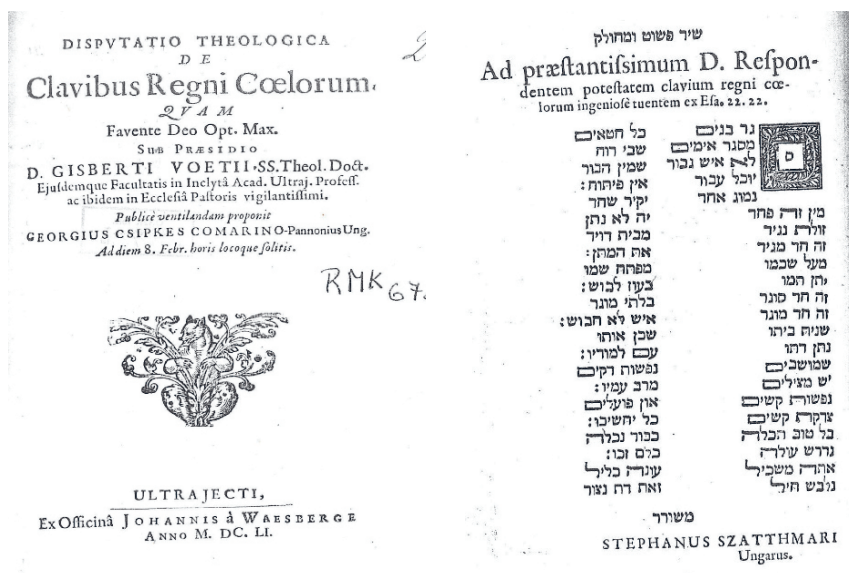
¹ Vö. https://hu.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%A1romi_Csipk%C3%A9s_Gy%C3%B6rgy

² Komáromi életrajzi adatait ld. ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon* (Budapest: A Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, 1977³), <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=1526> (hozzáférés: 2020. 12. 28.); ZSENGELLÉR, József, „György Komáromi Csipkés (1628–1678) and the influence from the Netherlands on Christian Hebraism in Hungary” (*ms.*, megjelenés alatt); MÁRKUS Mihály, *Komáromi Csipkés György: Egyháztörténeti értekezés* (Budapest: Református Sajtóosztály, 1990). Szathmári életrajzát ld. ZOVÁNYI, *Magyarországi protestáns...*, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=2707>. Alistáli rövid életrajzát, jelentősebb műveinek listáját, illetve a vonatkozó cikkek jegyzékét ld. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*,

Elsőként nézzük is meg a kronológiai sorban elől álló Szathmári-alkotást, melyet a kiváló utrechti diák: Komáromi *Disputatio Theologica De Clavibus Regni Coelorum* című disputációjára készített.

**Szathmári Ötvös István üdvözlőverse Komáromi Csipkés Györgyhöz (1651)
(RMK III. 1780)³**

Az üdvözlővers a kötet végén kapott helyet, a kiadvány címlapjával együtt az alábbi formában került elrendezésre:

A kiadvány címlapja és az üdvözlővers

A héber nyelvű *carmen* egy részben latin nyelvű feliratot és egy, ugyancsak részben latinos aláírást tartalmaz, és látszólag két oszlopba szerveződik. Valójában azonban kihagyásos metszetet, cezúrát foglalnak magukban a sorok, tehát egyetlen

14 köt. A magyar könyvkiadók és könyvterjesztők egyesülése utánnymat-sorozata (Veszprém: Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1981); (Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, 1897–1914), 3: 170–171. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/f-82EA0/farkas-jakab-alistali-83596/>.

³ Lelőhelye: Debreceni Református Kollégium (két példányban) – Sárospataki Református Kollégium – OSZK B1.

strófát alkot a költemény, jóllehet négy, illetve két soronként feltűnik egy-egy gyenge elválasztásra utaló, kettőspontra, vagy még inkább *szóf pászúgra*⁴ emlékeztető írásjel. Átírása a következő:

שיר פשוט ומחולק

Ad PRAESTANTISSIMUM D. RESPONDENTEM *potestatem clavium regni coelorum ingeniosé tuentem ex Esa. 22.22.*

כל חטאים	סגר בנים
שבי רוח	מסגר אימים
שמין הבור	לא איש גבור
אין פיתוח:	יוכל עבור
יקיר שחד	נמוג אחד
יה לא נתן	מין זה פחד
מבית דויד	זולת נגיד
את המתן:	זה חד מגיד
מפתח שמו	מעל שבמו
בעוז לבוש:	יתן תמו
בלתי מוגר	זה חד סוגר
איש לא חבוש:	זה חד מוגר
שכן אותו	שניח ביתו
עם למודיו:	נתן דתו
נפשות דקים	שמושבים
מרב עמיו:	יש מצילים
און פועלים	נפשות קשים
כל יחשיבו:	צדקת קשים
כבוד נכלה	בל טוב תכלה
כלם זכו:	נדרש עולה
עונה כליל	אתה משכיל
זאת דת נצור	נלבש חיל

⁴ Héberül: סוף פְּסוּק (‘vers vége’) – a maszoréták (tudós zsidó szövegkritikusok, írásmagyarázók) által kifejlesztett kantillációs, illetve szövegtagoló jelek közül a bibliai vers lezárására szolgáló segédjel a Héber Bibliában. NB: a tudós maszoréták (amely szó a héber מִסַּר [tradíciót] átadni’ gyökből származik) tevékenysége (többek között) arra irányult, hogy a bibliai könyvek keletkezése, illetve lejegyzése után sok-sok száz évvel az addig mássalhangzós formában létező szöveget ellássák magánhangzókkal és egyéb segédjelekkel, jegyzetekkel. A Héber Biblia azon szövegváltozata, amely leginkább elterjedt a zsidóság körében, s amelyet az utókor is használ, a tibériási maszorétáknak köszönhetően készült el az i. sz. I. évezred második felében-végére.

משורר

STEPHANUS SZATTHMARI

Ungarus.

Mivel a verset korábban már feldolgoztam és részben publikáltam is, korrigált, normatív átírás, fordítás, fordítástechnikai magyarázatok stb. kíséretében,⁵ most a gondolati és stílári szempontra tekintettel (az elejéről és a közepéről) csupán néhány releváns részletet emelnék ki.

<i>Szó szerinti fordítás</i>	<i>Normatív átírás</i>	<i>Egyszerű átírás</i>	<i>Verssor</i>
Fiakat zárt be, minden bűnöst,	כָּל חַטָּאִים סָגַר בְּנִים	כל חטאים סגר בנים	1.
rettenetes börtönbe, lelki rabságba,	שָׁבִי רוּחַ מִסָּגֵר אֵימִים	שבי רוח מסגר ایמים	2.
nincs oly vitéz férfi, aki a gödör-félén/ gödörből	שָׁמַיִן הַבּוֹר לֹא אִישׁ גָּבוֹר	שמין הבור לא איש גבור	3.
át/ki tudna hatolni, vésés/kimenet sincs√.	אֵין פִּיתוּחַ: יוּכַל עֲבוֹר	אין פיתוח: יוכל עבור	4.
Ez az egy zár be, azon kívül(, hogy) elvet,	בְּלִתי מוֹגֵר זֶה חֵד סוֹגֵר	בלתי מוגר זה חד סוגר	11.
ez az egy vet el: (a) meg nem kötözött férfi,	אִישׁ לֹא חֲבוּשׁ: זֶה חֵד מוֹגֵר	איש לא חבוש: זה חד מוגר	12.
akinek nyugalom a háza, azt lakja,	שָׁכַן אוֹתוֹ שָׁנִיחַ בֵּיתוֹ	שכן אותו שניח ביתו	13.
átadta törvényét (a) nép az Őt dicsőítőknak.	עַם לְמוֹדֵיוֹ: נָתַן דָּתוֹ	עם למודיו: נתן דתו	14.

A nehezen értelmezhető szöveget a poétikai szabályok uralják: a szerzőt látványosan jobban érdekli a ritmus és a rím: a kétütemű felező 8-as sorok, a sorokon belüli 4|4-es (2|2+2|2-es) ritmusképlet, valamint a bonyolult rímképlet alkalmazása – szisztematikusan váltakozó belső rímekkel, páros rímekkel és keresztrímekkel (A|A/

⁵ CSORBA Dávid és KOLTAI Kornélia, „Komáromi Csipkés György dedikált disputája”, *Egyháztörténeti Szemle* 21, 2. sz. (2020): 144–155, <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/szemle-20-2-144-155.pdf>.

A|B, C|C/C|B, E|E/E|F, G|G/G|F stb.) –, mint a könnyen követhető, egyértelmű jelentés, világos tartalom létrehozása és kifejtése.

A „bűn-büntetés-lelkek megmentése”-tematika, a Messiás szuverenitását és a hatalom átruházását ábrázoló jelenetek szubjektív, egymással laza, asszociatív kapcsolatban álló gondolatokban öltenek testet: nem nyújt segítséget az értelmezésben direkt bibliai citátum vagy parafrázis sem, csupán a felirat, amely szöveg-szintű utalást rejt, pontos *locus*-megjelöléssel. Implikátumok és allúziók formájában bontakozik ki tehát a „cselekmény”, a jelentés megragadásához ezek felfejtésére van szükség, amely komoly intellektuális terhet ró a befogadóra. S bár a 22 soros költemény részleteiben hordoz bizonyos értelmet, legfőbb értelmi fogódzólú éppen a versen kívüli felirat szolgál, így a tágabb kontextus – kiegészülve a pragmatikai síkkal: a beszédshituációval, vagyis a disputáció valóságával – jelenti azt a referenciát, amely tartalommal tölti meg az egymás mellé rendelt reflexív gondolatokat. A felirattal és a szövegen kívüli valósággal való megfeleltetés révén az allúziók, reflexiók kibontása ugyanakkor lehetővé válik, sőt, még egy (kvázi-)koherens narratívát is fel lehet fűzni a jelentésrétegekből (legalábbis az általam interpretált verzióhoz én megkíséreltem koherens narratívát csatolni).⁶

A homályos tartalmiság, a megszakításos képalkotás azonban az egész versre jellemző, s aligha lehet egyetlen jelentésre leszűkíteni a *carmen* mondanivalóját. Minimalizmus és töredékesség jellemzi a stílust: kevés vagy éppen ki nem mondott szó, uralkodó szófajiság, ismétlések, grammatikátlan-jelleg, befejezetlenség és met-szetekkel is jelölt szünetek, kihagyásos szerkezetek alkotják a nyelvi realitást. A töredékes, tömör nyelvezet kifejezőerővel párosul: akárha modern verset olvasnánk.

A címzett, Komáromi Csipkés György nem hagyta megválaszolatlanul a költeményt, még ez évben tollat ragadott, és megírta ő is héber nyelvű üdvözlőversét Szathmárinak, amelyhez jó alkalmat kínált a barát *Disputatio Theologica, De Sepultura Mortuorum* című disputációja. S hogy mekkora hatással volt rá Szathmári *carmene*, onnan tudhatjuk biztosan, hogy van mivel összevetnünk, és nemcsak Szathmári versével, hanem tulajdon első héber nyelvű üdvözlőverse is összehasonlításként szolgál.⁷ A korábban elvégzett vizsgálatok alapján állíthatom:⁸ a két Komáromi-vers között – mind stílusban, mind gondolatiságban – jelentős különbségek mutatkoznak, s e második biztosan nem így nézne ki, ha Szathmári nem írta volna meg köszöntését.

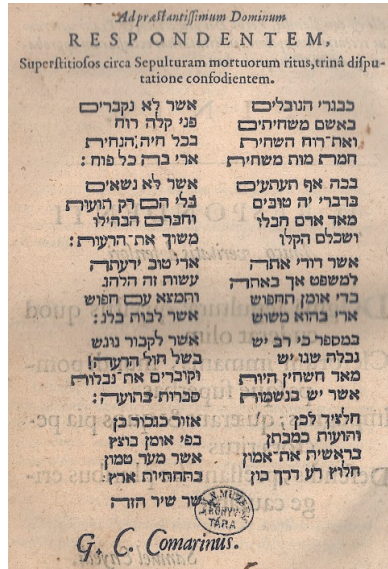
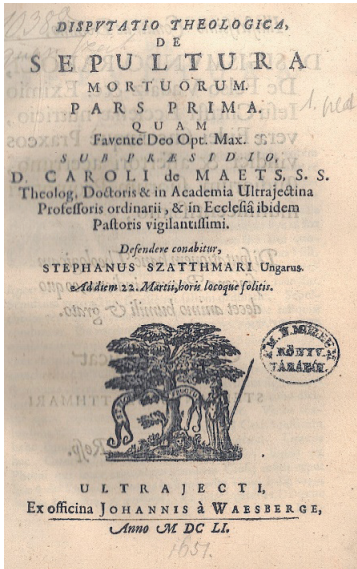
⁶ Vö. CSORBA és KOLTAI, „Komáromi Csipkés...”, 153–155.

⁷ Amely üdvözlőverset mecénásaihoz, Debrecen város előkelőihez címzett a *Disputatio Theologica De Clavibus Regni Coelorum* alkalmából, tehát 1651-ben, és amely – értelemszerűen – a Szathmári-féle *carmen*nek is helyet adó kötet élére került (RMK III. 1780).

⁸ A mecénásokhoz írt *carmen* részletes bemutatásához vö. KOLTAI Kornélia, „Az utrechti *carmina gratulatoria*: Komáromi Csipkés György (1628–1678) nyomában”, *Collegium Doctorum. Magyar református teológia* 16, 1. sz. (2020): 56–102.

**Komáromi Csipkés György üdvözlőverse Szathmári Istvánhoz (1651)
(RMK III. 1790)⁹**

Tekintsük meg ismét a disputáció kiadványának címlapját, és külön a költeményt is.

A kiadvány címlapja és az üdvözlővers

A képről azonnal láthatjuk, hogy ha maga a *carmen* nem is hosszabb, mint az előző, de a verset felépítő sorok igen, s így terjedelmesebb, „testesebb” benyomást kelt. A két oszlopos elrendezés itt is adott, ugyanis a sorközepi metszetet ezúttal is térkihagyás jelzi. Ha alaposan szemügyre vesszük a nyomtatvány digitalizált másolatát, sorkihagyásokat is találunk, amelyek a szorosabban összetartozó egységeket, strófákat hivatottak egymástól elkülöníteni.

Átírásomban az eredeti tipográfiát hűen tükrözöm.

⁹ Lelőhelye: Debreceni Református Kollégium – Sárospataki Református Kollégium.

*Ad praestantissimum Dominum
RESPONDENTEM,
superstitiosos circa Sepulturam mortuorum ritus, trina disputatione confodientem*

אשר לא נקברים	בגרי הנובלים
פני קלה רוח	באשם משחיתים
בכל חיה הנחית	ואת־רוח השחית
ארי בה כל פוח:	חמת מות משחית

אשר לא נשאים	בכה אף תעתעים
בלי הם רק תועות	בדברי יה טובים
וחברם הבהילו	מאד אדם חבלו
משוך את־הרעות:	ושכלם הקלו

ארי טוב ידעתה	אשר דודי אתה
עשות זה הלהג	למשפט אך באתה
ותמצא עם חפוש	כדי אומן תחפוש
אשר לבות בלג:	ארי בהוא משוש

אשר לקבור נוגש	במספר כי רב יש
בשל חול הרעה	נבלה שגו יש
וקוברים את־נבלות	מאד חשחין היות
סברות בתועה:	אשר יש בנשמות

אזור כגבור כן	חלצוך לכן
בפי אומן בוצץ	ותועות כמבתן
אשר מער טמון	בראשית את־אמון
בתחתיות ארץ:	חלוץ רע דרך כון

שר שיר הזה

G. C. Comarinus.

A gondolati tartalom és stílus (egységének) érzékeltetését ezúttal is néhány jellemző részlettel szeretném megvilágítani.¹⁰

¹⁰ A teljes *carmen* fordítását és alapos, minden részletre kiterjedő (szövegkritikai, nyelvi, stílárís stb.) elemzését ld. KOLTAI, „Az utrechti *carmina gratulatoria*...”

Szó szerinti fordítás	Normatív átírás	Egyszerű átírás	Verssor
Mint a hervadók ruhái, melyek nincsenek eltemetve,	אֲשֶׁר לֹא נִקְבְּרִים [כְּבִגְדֵי] הַנוֹבְלִים	אשר לא נקברים	1. כבגרי הנובלים
tűzükben pusztítják el őket, könnyű szellő színén,	בְּאֵשׁ מְשַׁחִיתִים פְּנֵי קֵלָה רוּחַ	באשם משחיתים פני קלה רוח	2. באשם משחיתים
és lelket pusztított, minden élőlényben, alávitt,	וְאֶת־רוּחַ הַשְּׁחִיתַת בְּכֹל חַיָּה הַנְּחִית	ואת-רוח השחית בכל חיה הנחית	3. ואת-רוח השחית
(a) pusztító halál heve, mert benne (van) minden lélegzet.	חַמַּת מוֹת מִשְׁחִית אֲרִי בָּהּ כֹּל פּוּחַ:	חמת מות משחית ארי בה כל פוח:	4. חמת מות משחית
Így is csúfot úznek, akik nincsenek elvívve,	בְּכֹה אֶף תַּעֲתַעִים אֲשֶׁר לֹא נִשְׂאִים	בכה אף תעתעים אשר לא נשאים	5. בכה אף תעתעים
az Úr jó szavaiból, nélkülük csak tévelygések.	בְּדַבְרֵי יְהוָה טוֹבִים בְּלִי הֵם רַק תּוֹעוֹת	בדברי יה טובים בלי הם רק תועות	6. בדברי יה טובים
Sok ember zálogot vesz, barátjukat megfélemlítik,	מֵאֵד אָדָם חָבְלוּ וְחִבְרָם הִבְהִילוּ	מאד אדם חבלו וחברם בהילו	7. מאד אדם חבלו
és értelmüket becsmérlik, vonzván a gonoszságokat.	מִשׁוֹךְ אֶת־הָרַעוֹת: וְשַׁכְּלָם הִקְלוּ	משוך את-הרעות: ושכלם הקלו	8. ושכלם הקלו

A verset alapos vizsgálat alá vetve arra a megállapításra jutottam, hogy nem pusztán ihletet merített Komáromi a neki dedikált versből, hanem egyenesen túl is akarta szárnyalni azt. Szathmári verstani megoldásai ugyanis igen magas színvonalat képviseltek (talán hangos siker is kísérte szárnypróbálgatását), ám Komáromit nem véletlenül tekintették a legkiválóbb diákok egyikének Utrechtben, meg akarta védeni, rá akart szolgálni saját *carmen*-ével is a megtisztelő címre.

Demonstratív szándékkal megőrizte tehát a Szathmári-féle ritmus- és rímképletet, de egyszersmind tökélyre is fejlesztette: nem elégedvén meg rövid sorokkal, hanem néhány plusz-szótaggal-ütemmel kiegészítve kétütemű felező 12-esekre növelte a hosszt, s a 6|6-os egységet további 3|3+3|3-as ütemekre bontotta. Megőrizte továbbá a négy soros verstani-gondolati egységet is, de már tényleges strófákra tagolta a költeményét, mégpedig ötre, tehát a mintául szolgáló vers 22 sorához képest kettővel rövidebbre, a versszakok teljessége jegyében, hogy se a rímképlet,

se a dinamikai egyensúly ne szenvedjen csorbát. A rendkívül bonyolult rímképletet (belső rímeket, páros rímeket, keresztrímeket) pedig tökéletesen lemásolta és újragyártotta (A|A/A|B, C|C/C|B, E|E/E|F, G|G/G|F stb.).

Költői párbaj és virtuskodás szemtanúi lehetünk tehát, melynek során Komáromi poétikatechnikai tekintetben felülmúlta a rivális alkotást. De egyúttal homályosság, érthetlenség, töredezettség tekintetében is! A verstani tényezőkön kívül ugyanis minden egyebet: üzenetet, mondanivalót, gondolati harmóniát, esztétikumot, és *horribile dictu* héber nyelvtani szabályt is háttérbe szorított, mintha csupán az érdekelte volna, hogy bizonyítsa, ő is tud olyan virtuóz technikát alkalmazni a héber *carmina gratulatoria*-műfajban, mint amelyet társa produkált, sőt, annál még komplexebbet, tökéletesebbet is.

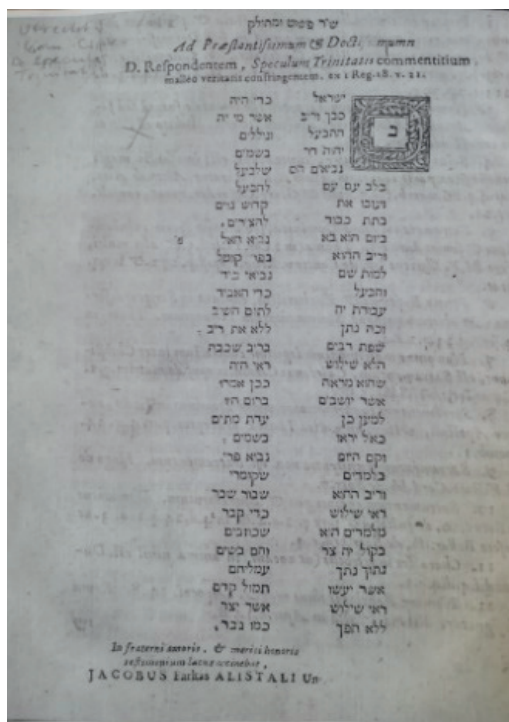
A homályoságnál maradvá: mintha pusztán egymás mellé lennének helyezve a szavak, (szinte teljesen) figyelmen kívül hagyva szemantikát, szintaxist. A szavaknak ez az önmagáért való, meghökkentő használata erőteljes érzelmi hatást teremt: expresszivitást kölcsönöz, kifejezőerővel ruházza fel a sorokat, szövegrészeket. Az értelmezésben csupán egy-egy kulcsszó felbukkanása („halál”, „hulla”, „tűz”, „tévelygés”, „hűség”) jelenti a támpontot, ezekből a kifejezésekből lehet következtetni arra, hogy – a Szathmári-disputáció témájával összhangban – a halál, a temetés, a tévelygések, vagyis a babonák a tárgya a versnek. Nagyon nehéz intellektuális háttérmunkával az a konklúzió is felállítható, hogy a szerző a babonák elleni egyetlen gyógyírnak az Istennek tetsző tudást tekinti, amely a hűséges élet záloga is. Ha azonban nem lennének kulcsszavak – melyek éppúgy egymás mellé vannak „vetve”, mint az összes többi kifejezés –, és nem lenne információnk a keletkezési körülményekről, a versen kívüli valóságról, csak a sötétben tapogatóznánk. A kontextus siet ezúttal is a segítségünkre tehát: a felirat, illetve maga a disputáció. A vers inherens valóságából, befelé mutató szövetéből nehéz lenne a szorosabb és általánosabb jelentésről adatot „kinyerni”. A kifelé tekintés: a *carmen Sitz im Leben*-jének mint a *carmen* tárgyának a megjelenítése azonban (beleértve a címzett megszólítását is) viszonylagos szövegösszetartó erővel ruházza fel a *carment*, a töredezett stílus, a szabálytalan, hibás grammatikai szerkezetek és a szemantikai anomáliák ellenére is.

Alistáli Farkas Jakab üdvözlőverse Komáromi Csipkés Györgyhöz (1652)
(RMK III. 1813)¹¹

Komáromi *Disputatio Scholastico-Theologica. De Speculo Trinitatis* című disputációja 1652 novemberében hangzott el, ez alkalomból jelentkezett egy újabb diáktárs: Alistáli Farkas Jakab egy újabb üdvözlőverssel.

¹¹ Lelőhelye: Sárospataki Református Kollégium – OSZK B1 (cop).

A nyomtatott formában megjelent *carmen* (sajnos, nem túl jó minőségben rendelkezésemre álló) szkennelt változata a következő:

Az üdvözlővers

Héber címe megegyezik a Szathmári-féle, egy évvel korábban kiadott költemény címével, továbbá az a sajátosság is Szathmári hatását tükrözi (vagy talán valamely meglévő, a *carmina gratulatoria*-műfajhoz kötődő, „forgalomban lévő” közös hagyományra utal?), hogy a latin felirat bibliai szöveghelyet tartalmaz, amelyre a szerző a feliratban summázott mondanivalót visszavezeti. Ugyanakkor az eddigi utrechti gyakorlattól eltérően Alistáli a latin nyelvű felirathoz hasonló terjedelmű és szövegezésű, összefüggő (udvarias, kettejük kapcsolatának emléket állító) latin mondatot is közlétesz befejezés-aláírás gyanánt, amelybe beilleszti nevét is, nemzetiségét is.

Az átírásban ezúttal is pontosan közvetítem a két oszlopos technikával szedett szöveget, a kettőspontra vagy *szófpászúgra* hasonlító tagolójelekkel együtt, valamint természetesen a keretes szerkezetet is.

שיר פשוט ומחולק

*Ad Praestantissimum et Doctissimum D. Respondentem, Speculum Trinitatis
commentitium malleo veritatis consrigentem, ex 1 Reg. 18. v. 21.*

כדי היה	בישראל
אשר מי יה	סבך וריב
וגיללים	ההבעל
בשמים	יהוה דר
שלבעל	נביאים הם
להבעל	בלב עם עם
קדוש גוים	ועזבו את
להצירים:	בתת כבוד
נביא האל	ביום הוא בא
בפר קוטל	ורלב ההוא
נביאי ביד	למות שם
כדי האביד	והבעל
לתום השיב	עבודת יה
ללא את רלב:	וכה נתן
ברלב שכבה	שפת רבים
ראי היה	הלא שילוש
ככן אמרו	שהוא מראה
ברום היו	אשר יושבים
עדת מתים	למען כן
בשמים:	כאל יראו
נביא פרי	וקם היום
שקומרי	בלמדים
שבור שבר	ורלב ההוא
כדי קבר:	ראי שילוש
שכוזבים	מלמדים הוא
והם בשים	בקול יה צר
עמליהם	נתוך נתך
תמול קדם	אשר יעשו
אשר יצר	ראי שילוש
כמו גבר.	ללא הפך

*In fraterni amoris et meriti honoris
testimonium laetus accinebat.*

JACOBUS Farkas ALISTALI Ung.

Tanulmányom terjedelmi korlátai miatt az eddigi leghosszabb, 30 soros versből ismét csak néhány kifejező részletet szeretnék kiemelni, hogy a modern hangnemet és látásmódot megjelenítő stiláris és hangulati-gondolati ismertetőjegyeket közelebbről is megvizsgálhassuk.

Szó szerinti fordítás	Normatív átirás	Egyszerű átirás	Verssor
Izraelben, mikor lett	כְּדִי הָיָה	בְּיִשְׂרָאֵל	1. בישראל כדי היה
zűrzavar és veszekedés, hogy ki az Úr,	אֲשֶׁר מִי יֵה	סֶבֶךְ וְרִיב	2. 2. סבך וריב אשר מי יה
a Baal-e és (a) bálványok,	וְגִלְלִים	הַהִבְעֵל	3. 3. ההבעל וגיללים
JHWH lakik a Mennyekben.	בְּשָׁמַיִם	יְהוָה דָּר	4. 4. יהוה דר בשמים
Próféták, akik Baal-éi	שְׁלִבְעֵל	נְבִיאִים הֵם	5. 5. נביאים הם שלבעל
sok nép szívével a Baal-éi,	לְהִבְעֵל	בְּלֵב עַם עַם	6. 6. בלב עם עם להבעל
És az ő vitája gyilkos bivalyban/ mikor megsemmisítik a gyilkost, ¹²	בְּפֶרֶז/בְּפֶרֶז קוּטֵל	וְרִיב הוּא	10. 10. וריב הוא בפר קוטל
hogy meghaljanak ott a hamis ¹³ proféták.	נְבִיאֵי בִיד/בְּדִים	לְמוֹת שָׁם	11. 11. למות שם נביאי ביד

¹² Attól függően, hogy a héber kifejezést főnévnek vagy *nonfinitum*nak (főnévi igenévnek) tekintjük.

¹³ Alistáli itt egy olyan szóval operál, talán a rím miatt, amely nem adatolt: בִּיד, s amelyet [בְּדִים]-ként normalizálok. A korrigált változatot, amely a hamis profétaság intézményére utal, a következő bibliai szöveghelyekre lehet visszavezetni: וְקָטְלוּ יְהוּדָיִם יְהוּדָיִם מִשֵּׁב חֲכָמִים אַחֲרֵי וְדַעְתָּם יִשְׁכָּל: (Ézs. 44,25), magyarul: „A jó sok jeleit semmivé teszem, és a varázslókat bolondokká, a bölcsüket meghátrálásra kényszerítem, leleplezem, hogy tudományuk bolondság” (– kiemelés tőlem, KK). A magyar bibliai idézet forrása: *A Magyar Bibliatársulat Revideált Új Fordítása* (Budapest: Kálvin János Kiadó, 2014), <https://abibliamindenkie.hu/uj/ISA/44/>. Valamint a másik szöveghely:

Szó szerinti fordítás	Normatív átírás	Egyszerű átírás	Verssor
Hát nem (a) Szentháromság volt (a) külső?	רָאִי הָיָה הֵלֵא שִׁלוּשׁ	ראי היה הלא שילוש	16.
Akinek kinézetéről így mondták,	כִּכְן אָמְרוּ שֶׁהוּא מֵרָאָה	ככן אמרו שהוא mראה	17.
akik lakoztak odafent.	בְּרוּם הָיִו אֲשֶׁר יוֹשְׁבִים	ברום היו אשר יושבים	18.
Így ezért (a) holtak gyülekezete	עַדַּת מֵתִים לְמַעַן כֵּן	עדת מתים למען כן	19.
mint az Isten néz ki a Mennyekben.	כְּאֵל יֵרְאוּ בְּשָׁמַיִם:	בשמים: כאל יראו	20.

A szó szerinti fordításrészletekkel való összehasonlításuképpen, s mivel még nem került publikálásra a vers (és az elemzése), megadom a teljes *carmen* – némiképpen a szó szerintiségtől már elrugaskodó, értelmezői – fordítását is, hogy egészében lássuk, miként társítok jelentést az egyébként elég grammatikátlan és kevés szóval felépített szöveghez.¹⁴ A stílus részletesebb bemutatása előtt nézzük tehát, hogyan lehet magyarra átültetni (relatív érhetőbben) a homályos héber textust.

חַרְבֵי אֱלֹהֵי הַבְּרָיִם וְנֶאֱלָו חַרְבֵי אֱלֹהֵי נְבוּזַרְיָה וְחַתּוּ: (Jer. 50,36), és fordításban: „fegyvert a **hazugok** ellen, derüljön ki, hogy bolondok! Fegyvert vitézei ellen: hadd rettegjenek!” (a magyar bibliai idézet forrása: *A Magyar Bibliatársulat Revideált...*, <https://abibliamindenkie.hu/uj/JER/50/> – kiemelés tőlem, KK).

¹⁴ A kerek zárójelek, ahogy eddig is, a két nyelv rendszerszintű eltéréseiből adódó, kötelező nyelvhelyességi kiegészítéseket, a szögletes zárójelek pedig az értelmező jellegű betoldásokat foglalják magukban.

Egyszerű és meg-/felosztott ének

*A legkiválóbb és legműveltebb Respondens Úrnak, aki a Speculum Trinitatis-szal,
mint az igazság kalapácsával, széttöri a koholmányokat,
(idézet) az 1Kir. 18,21-ből¹⁵*

Izraelben,
zűrzavar és veszekedés támadt,
a Baal-e
[vagy] a Mennyekben
a próféták, akik [elköteleződtek]
sok nép szívét (is)
és elhagyták (a)
a hírvivőknek¹⁷
[De] azon a napon / [de] egy napon ő,
és az ő érvei¹⁸ [akárha]
/ és az ő érvei [mint]
hogyan meghaljanak ott [helyben]

amikor
hogyan ki az Úr,
és a bálványok,
lakó JHWH:¹⁶
a Baal-nak,
[megnyerték] a Baal-nak,
népek szentjét,
adván meg (a) tiszteletet.
eljött/,/ az Isten prófétája,
gyilkos bivalyban [lettek volna] /
mikor megsemmisítik (a) gyilkost,¹⁹
a hamis próféták;

¹⁵ Alistáli a következő bibliai idézetre hivatkozik:

יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי כָל הָעָם וַיֹּאמֶר עַד-מָה עַד-מָה אַתֶּם פֹּסְחִים עַל-שְׂתֵי הַסַּעֲפִים

– magyar fordításban pedig: „Illés pedig odalépett az egész nép elé, és így szólt: Meddig sántikáltok még kétfelé? Ha az Úr az Isten, kövessétek őt, ha pedig Baal, akkor őt kövessétek! De a nép nem felelt egy szót sem.” A magyar bibliai idézet forrása: *A Magyar Bibliatársulat Revideált...*, <https://abibliamindenkie.hu/uj/1KI/18/>. S bár a héber cím, ahogy említettem, Szathmárit követi vagy valamely közös címkészletből táplálkozik, a bibliai citátum fényében finom áthallással a nép „kétfelé sántikálására”, megosztottságára: a Baal-kultusz és a JHWH-kultusz, illetve képviselőik szembenállására is utal.

¹⁶ A szerző jól alkalmazza a bibliai propaganda-szókészletet, a „mennyekben” határozószóval JHWH felsőbbrendűségét deklarálja Baallal szemben. A célnyelvi szövegben szándékosan hagytam meg a tetragrammatont, hiszen a bibliai narratívában külön nyomaték esik a névre.

¹⁷ A „hírvivők” a kontextust tekintve többféleképpen is meghatározhatók. Vagy olyan lények, mint az angyalok: közvetítők Baal és hívei (a próféták vagy a Baal-kultuszt folytató nép) között, vagy maguk a Baal-próféták.

¹⁸ אֵרֵב jelentése: 'vita', 'harc', a posztbiblikus használat szerint: 'veszekedés' is, de a kontextus szempontjából helytállóbb valamiféle érvrendszerre asszociálni, amelyet a vita során fejt ki Illés, vagyis Komáromi, akinek a disputációs megmértetését párhuzamba állítja a szerző Illés Baal-prófétái elleni vitájával. Mivel azonban magyarul az „érv” egyes számban nem elégségesen fejez ki egy egész rendszert, ezért végig többes számban hozom az általam (a héberben) kollektívumként fel-fogott szót.

¹⁹ A „gyilkos bivaly” metaforának, amellyel az ellenfelekkel szemben fellépő Illés-Komáromit festi le a szerző, ugyanúgy lehet létjogosultsága, mint a „megsemmisíti a gyilkost”-képnek, amely lágyítja, enyhíti a prófétai fellépést, s egyúttal az ellenfeleket állítja be gyilkosokként.

és hogy a Baal,
az Úrnak a tiszteletét,
És így elérte,
hogy sokak szája

Hát nem a Szentháromság[é]
Akinek kinézetéről
akik odafent
Ezért
az Istenhez hasonlatosan
És feltámadt a nap,
a tanítványokra,

és az ő érvei
[ez volt a] Szentháromság tükre,
Tanítványai közül azok [ellen],
az Úr hangján ostromot [indított],
bizony, kiborította
amelyeket korábban
Szentháromság tükre,
sose változzék;

mivel elpusztította
befejezze a válaszádat.
hogy ne legyen veszekedés,
[ne nyíljék] olyan vitára, amely
kialudt.
volt [ez] a külső?
így nyilatkoztak,
lakoztak.
néz ki a holtak gyülekezete
a Mennyekben.
prófétai, gyümölcsöző,
akik[-nek hangja] lázadás, /
/ aki [nem más, mint] Komáromi,²⁰
törték-zúztak:
mikor temetett.
akik hazudtak,
és ők megszegyenültek:
a munkáikat,
végeztek.
amelynek formája
[nem úgy,] mint (az) ember[é]!²¹

*A testvérek szeretetének és az érdemeknek a dicsőségében vidáman együtt-énekelte
a bizonyágtételt*

JACOBUS Farkas ALISTALI Ung.

A cím úgy is interpretálható, mint amely azt állítja a vers tartalmáról, hogy „egyszerű”, ám ez a megállapítás sem szemantikai, sem szintaktikai síkon nem áll meg (miként Szathmárinál sem!). Alistáli kevés szóból építi fel a szöveget, nincsenek nehéz ragozások, bonyolult nyelvi struktúrák, ám a végeredmény mégsem „egyszerű”, hiszen egyfelől a sűrítettség, másfelől a normaszegés mint állandósult

²⁰ Az itt álló héber יְקִיָּוָה jelentése nem világos, viszont a szó hangzása nagyon emlékeztet Komáromi latin nevére, jöllehet rövidebb alakváltozatban. Mindenesetre egy alternatív olvasat alapján (kettéválasztva a szót) másik megoldást is feltüntetek ('amely lázadás hangja'), ha netán összevont szókapcsolat bújna meg a héber eredetiben, nem pedig tulajdonnév.

²¹ Az utolsó két sor a *carmina gratulatoria*ban szokványos jókívánság-formula is lehet. Ha ez így van, akkor rendhagyó befejezés ez az előző versekéhez képest, mert a tradíció szerint a címzettnek személyesen szól a buzdítás, itt viszont a disputáció tárgyával kapcsolatban fogalmazódik meg egy axióma.

nyelvi eljárás (akár eltérő regiszterek keverése, akár egyéni innovációk szintjén) egyáltalán nem teszi evidenssé a jelentést.²²

Hasonlóan az előző *carmen* kapcsán Komáromiról elmondottakhoz: a szerző számára a nyelvtani szabályoknál fontosabbnak bizonyul a kreativitás, a szuverén alkotói tevékenység; a homály pedig, valamint a kétütemű felező 8-asok, 9-esek megszakításos metszetei révén a szaggatottság-töredezettség, a kezük alatt már-már állandó műfaji-stiláris kellékké növi ki magát. Természetesen az nem kizárt, hogy nem annyira tudatos alkotói döntés húzódik a háttérben, mint inkább az ifjú szerzők nyelvi korlátai: talán nem ismerték annyira behatóan a héber nyelvet, hogy képesek legyenek grammatikailag szabályos és többnyire homogén nyelvi állapotot tükröző – és legfőképpen is érthető – üdvözlőverset összeállítani.

S jöllehet nem „egyszerű” megérteni, rekonstruálni a lecsupaszított lexikai-morfológiai-szintaktikai készlettel bíró, szubjektív hangnemű *carmen* gondolati világát, most mégis megpróbálkozom egy lehetséges olvasat-narratíva felállításával (amelyet a fordításban már érzékeltettem, és amelyre már a fordítás kapcsán hivatkoztam is).

A tágabb kontextusról vagy beszédhelyzetről (s egyúttal a vers tárgyáról) ezúttal is a *carmen* feliratából értesülhetünk. A szerző a felütésben közli, hogy mi okból született a vers, és mindjárt elő is készíti a tartalmát, mégpedig oly módon, hogy a disputáció tárgyát kiemeli a megszokott keretek közül. Előbb megszemélyesíti, majd anyagi természettel ruházza föl: az értekezés intellektuális erejét egy kalapács képére vetíti, amely „tör-zúz” mindenfelé, de különösen is elvi ellenfelei, a „Szentháromság” tárgyában másként gondolkodók felé. Úgy csap le az ideológiai ellenfelekre, mint Illés a Kármel-hegyi istenítélet során Baal prófétáira. A respondens Komáromit tehát a nagy próféta: Illés bőrébe bújtatja. Még el sem kezdődik a vers, de máris kész a leltár. Elődeihez hasonlóan, a feliratban Alistáli is összegzi a respondens disputációjának erényeit: a mű minden kétséget kizáróan megsemmisíti („eltemeti”) azokat a néphiedelmeket, „babonás rítusokat” és „koholmányokat”, amelyeket ismertet, és amelyek ellen érveket vonultat fel.

A versben tehát, már a felirat tanúsága szerint is, többszörös fogalomátvitel történik: a szerző a fogalmi és képi sík folyamatos egymásra vetítésével játszik. Egyfelől Illést és Komáromit felelteti meg egymással, másfelől a Baal-prófétákat és a szentháromságtan kérdésében másként vélekedőket, továbbá magát a tudományos értekezést kelti életre, amely véghezviszi a megsemmisítő csapást az idegen kultusz képviselőin, a „hazug tanítványok”-on. Komáromi tehát Isten

²² Ezt a nehézkességet láthattuk a szó szerinti megfelelőkben (szemben a kiegészítéses, értelmezőbb fordítással). NB: a versben keverednek a héber bibliai és posztbiblikus elemek – ez utóbbiak kissé önkényes jelentése is megfigyelhető –, továbbá egyéni morfológiai, szintaktikai és szemantikai újításokat is tartalmaz a szöveg.

prófétájaként a „Szentháromság tükré”-vel lecsap – ám a mű dramaturgiaiailag elválik a szerzőjétől, és független identitást nyer, miként a fogalom maga.

A költeményben megelevenedik a holtak gyülekezete is, „odafenn” a „menyekben”, tehát a mennycsországba jutott közösség, akik Isten képére hasonlítanak: az Isten tükréi. Ők azok, akik alkalmasak arra, hogy meglássák a „Szentháromság tükré”-t a legigazabb létezőben.

A vers végén az önálló entitáshoz, a „Szentháromság tükré”-hez fordul a szerző, és a *carmen* formai előírásait betartva egy látszólagos kívánságot fogalmaz meg két tulajdonképpeni ténymegállapításban.

A tartalmi tényezők fogódzója tehát ismételten a versen kívüli világban jelölhető ki: ha a felirat, illetve a disputációval kapcsolatos ismeretek nem állnának rendelkezésünkre, a költeményből leginkább csak a stílusa, expresszív ereje, hangulata jutna el hozzánk. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy egyetlen téren valóban „egyszerű” a *carmen*, bár ez is csak viszonylagos egyszerűség: a rímek tekintetében. Nincsenek ugyanis belső rímek, keresztrímek, illetve ezek szokatlan-virtuóz kombinációi: Alistáli „egyszerű” páros rímeket vagy bokorrímeket használ.²³ A vers ütemhangsúlyos voltáról már szóltam, ugyanakkor a 30 sor egy lehetséges értelmezéséről még nem: a sorok száma a három és a tíz szorzata, amely a teljességet s egyszersmind a Szentháromságot szimbolizálja.

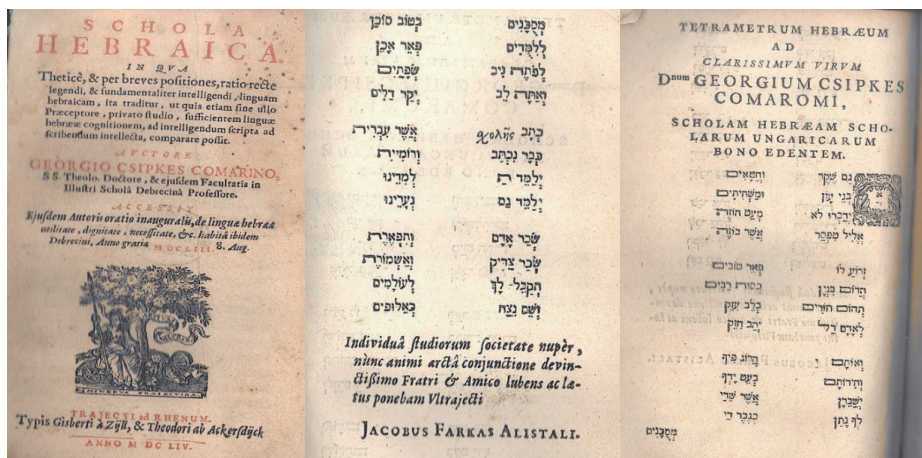
Alistáli Farkas Jakab üdvözlőverse Komáromi Csipkés Györgyhöz (1654) (RMK III. 1904)²⁴

Alistáli két évvel később egy újabb *carmen*t írt Komáromi tiszteletére, debreceni tanári kinevezése alkalmából, amely a tanári székfoglaló előadással és a *Schola Hebraica* című héber grammatikával együtt került kiadásra 1654-ben, Utrechtben.²⁵

²³ Bokorrímes megakasztást látunk középen, a 11–14. soroknál, és az utolsó négy esetben is, tehát a 27–30. sorvég összecsengésében. Ez a rímjáték szépen kettéosztja a verset (vertikális irányban), mint ahogy a sormetszet is kettéosztja a verssorokat (horizontálisan).

²⁴ Lelőhelye: Debreceni Református Kollégium – Sárospataki Református Kollégium – OSZK B1.

²⁵ A közös kiadvány: Komáromi *Oratio inauguralis. De linguae hebraeae utilitate, dignitate, necessitate* című előadása, a *Schola Hebraica* című héber nyelvtana, valamint Alistáli üdvözlőverse online is elérhető: https://books.google.hu/books?id=bhgZzXEFHtAC&pg=PA58&lpg=PA58&dq=kom%C3%A1romi+csipk%C3%A9s+gy%C3%B6rgy+schola+hebraica&source=bl&ots=obRZBTeFY2&sig=ACFu3U3iUZrRvZ_xTH3Kuc1zLTAN_p5Luw&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwixxLqxi_fIAhVJ_CoKHeHrD-wQ6AEwBXoECAoQAQ#v=onepage&q=kom%C3%A1romi%20csipk%C3%A9s%20gy%C3%B6rgy%20schola%20hebraica&f=true. (hozzáférés: 2020. dec. 28.)

A kiadvány címlapja és az üdvözlővers

Az előző köszöntővershez hasonlóan ez a *carmen* is latin nyelvű felirattal kezdődik, és hosszú latin szöveggel is zárul. A feliratból, címzésből ezúttal azonban hiányzik a bibliai szöveghely-feltüntetetés, és az a merész, nyelvi leleménytől sem mentes elképzelés, amely az adott szellemi mű hatásaival számol. További eltérés, hogy a héber szöveg pontozott, tehát magánhangzókkal van ellátva, így világosabban körvonalazódik a szerző szándéka, hiszen információt szolgáltat arról, hogy az adott gyököt, tövet milyen hangalakkal ruházza fel.²⁶ Mindemellett Alistáli a verset nem egyetlen strófában jegyzi le, hanem – határozott térkihagyásokkal – több, összesen hat strófarra tagolja. Ezzel az elrendezéssel szintén azt deklarálja, hogy végleg elszakadt Szathmári István költeményének utánezésétől.

Az átírásban pontosan közvetítem a technikai sajátosságokat, de egyúttal némi javítást is végrehajtok, melyeket félkövér kiemeléssel jelzek.

²⁶ Tehát megnevezi a jelölőt, amely által könnyebben lehet a denotátumot, vagyis a jelölés tárgyát azonosítani. Az, hogy a fogalom birtokában a szöveg intencionált, tervezett jelentéséhez mennyivel jutunk közelebb, más kérdés, de az biztos, hogy a pontozás – teoretikusan – segíti a megértést.

TETRAMETRUM HEBRAEUM

AD

CLARISSIMUM VIRUM

D^{NUM} GEORGIUM CSIPKES COMAROMI,

SCHOLAM HEBRAEAM SCHOLARUM UNGARICUM BONO EDENTEM.

וְחֻטָּאִים	אָגַם שְׁקָר
וּמִשְׁחִיתִים	בְּנֵי עוֹן
מֵעַט חוֹזָה	יִדְבְּרוּ לֹא
אֲשֶׁר בּוֹזָה	אֶלִּיל טַפְסָר
פָּאָר טוֹבִים	זְרוּעֵ לֹו
כְּסוּת רַבִּים	הַדּוֹם בְּנֵן
בְּלֵב עֵזֶק	תְּהוֹם חוֹרִים
יְהִב חֵזֶק	לְאֲדָם דָּל
הַרוֹג פִּיךָ	וְאוֹתָם !
בְּעַט יְדָךְ	וְחִידוֹתָם
אֲשֶׁר לְשִׁדְי	יִשְׁבְּרוּ
בְּגִבְרֵי דִי	לְךָ נִתְּנוּ
בְּטוֹב סוֹכֵן	מִסְכָּנִים
פָּאָר אָכֵן	לְלַמְדִים
שְׁפָתֵינִים	לְפִתֵת נִיב
יְקָר דְּלִים	וְאִתָּה לֵב
אֲשֶׁר עֲבָרִית	כְּתַב סֹגֵר
וְרוֹמֵיית	כְּבָר נִכְתַב
לְמַדִּינוּ	יִלְמַד תֵּ
נְעָרֵינוּ	יִלְמַד גַּם
וְתַפְאֶרֶת	שְׁכַר אָדָם
וְאַשְׁמוֹרֶת	שְׁכַר צְדִיק
לְעוֹלָמִים	תִּקְבְּלֵ-לְךָ
כְּאֵלֹופִים	וְשֵׁם נְצַח

*Individua studiorum societate nuper, nunc animi arcta conjunctione devinctissimo²⁷
Fratrī et Amico lubens ac laetus ponebam Ultrajecti*

A vers rövidebb, mint az előző. Rím- és ritmusképlet szempontjából azonban megegyeznek egymással,²⁸ jóllehet jelen esetben, ha az ütemhangsúlyos verselés megkívánja, a cezúra bizonyos szavakat is kettészeli. A darabo(ló)s szerkesztés tehát nem csupán a szintagmák szintjén van jelen, hanem szavakon belül is.

Nézzük meg az egész verset szó szerinti fordításban, hiszen pusztán minimális kötelező rendszerszintű, illetve értelmi kiegészítéssel lehet élni az átültetés során.²⁹

HÉBER NÉGYES VERSMÉRTÉK³⁰ [KÖLTEMÉNY]

A LEGHÍRESEBB FÉRFINAK,

KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY ÚRNAK,

AKI A HÉBER TANTÁRGYAT MAGYAR ELŐADÁSOKON / MAGYAR KOLLÉGIUMBAN, ISKOLÁBAN

/ TÁPLÁLTA / TANÍTOTTA³¹

Mocsár, hazugság
romlottság fiai
beszélnek: nem,
bálvány, írrok

és bűnösök,
és pusztítók,
keveset látnak,
egyaránt becsmérel.

Neki karja van,
építmény zsámolya,
üregék mélysége,
szegény embernek

jók fejdíszre,
sokak fedele/öltözete,
szívbe ás,
biztosítja (a) jussát.

És őket, meg-
és a rejtvényeiket

öli a száddal,
kezed íróvesszőjével!

²⁷ A fordításban a *devotissimo* (*devotissimus*) alakot alapul véve, nyomdahibára gyanakodva.

²⁸ NB: bokorrímet nem tartalmaz.

²⁹ A kettészelt szavak kettészelt magyar megfelelőjét nem szándékozom és nem is tudnám visszaadni (tehát ezeket egybeírva, normál helyesírással közlöm).

³⁰ A „négyes versmérték” mint *terminus technicus* talán a négysoros stófaszerkezetre utal, vagy a felező 8-as 4|4-es ütemeire.

³¹ A feliratot az „edentem” (*edo*) ige zárja, amelyet felruházhatunk: ’táplál’, ’ellát’ jelentéssel is. Ebből a konkrét szemantikai körből kiindulva, az absztraktabb ’szellemiekkel táplál’ átvitelen keresztül juthatunk el a ’tanít’-hoz, amely jelentéssel a fordításban részben meg is feleltetem a kifejezést (ld. „tanította”). Mivel azonban a versben magában az ünnepelt Komáromi (ha jól fejtem meg a költeményt) megjelenik a diákok „gyümölcsaprító ajkai”-ként is (ld. 4. versszak), nem kizárt, hogy egy metaforával él itt a szerző. Eszerint tehát Komáromi ténylegesen „táplálja” a diákokat a héber betűk és nyelv gyümölcsével. A további megjegyzést ld. ott.

Összetöri őket, (s) neked adja,	aki Mindenható, mint alkalmas férfinak.
(Az) elszegényedetteket (a) diákok számára gyümölcsaprításra szóval, te [csupa] szív vagy,	jóval szolgálod, fejdísz [vagy], bizony, ajkak, ³² szegények drága [kincse].
Méreg/mérgező növény írása, már meg van írva Tanítja sőt tanítja	ami héber, rómaiul [=latinul] is. diákjainkat, ifjainkat.
Emberi bért (az) igaz bérét, kapjál magad számára, és kimagasló nevet,	és tisztességet, és őrséget, mindörökké, amilyen (a) vezetők(é)!

*Én, aki elválaszthatatlan buzgósággal [ragaszkodtam] nemrég a társasághoz, most
lelkem szoros kötelékével az igen elkötelezett Fivérhez és Baráthoz [ragaszkodva],
készségesen és vidáman tartózkodva Utrechtben.*

JACOBUS FARKAS ALISTALI.

Ha strófánként haladva próbáljuk megfejteni a *carmen* gondolatiságát, már az első versszaknál megtorpanunk. Nagyon negatív hangulatú a felütés, amelyben bűnösökről esik szó, de hogy kik ők pontosan, nem derül ki: destruktívak, hamis próféták, inszINUÁLÓK. Talán Komáromi rosszakarói, ellenlábasai. Ismét figyelemre méltó a szaggatott stílus, a sokszor véletlenszerű(nek tűnő) lajstroma a héber szavaknak, amelyről jelen esetben talán nem túlzás azt állítani, hogy egy héberül tanuló diák gyakorló feladatsoraként is hathat, bár a szakasz szoros hangulati és

³² Már a középkorban elterjedt az a szokás, hogy a zsidó kisgyerekek betűit, palavesszőit mézbe mártották, hogy az *alefbét*-tanulás során az édes mézet nyalogathassák, és ily módon megízlelhessék a szó szoros értelmében, hogy milyen édesek a betűk, átvitt értelemben pedig: a tanulás, tudás, zsidó tanulmányok, hogy a Szentírás, a Tóra szavai édessé váljanak a szájukban, vö. Tikva S. FRYMER and Louis Isaac RABINOWITZ, „Honey”, in *Encyclopaedia Judaica, 2nd Edition*, vol. 22. eds. Michael BERENBAUM and Fred SKOLNIK (Macmillan Reference USA, 2006), 9: 517–518. Alistáli és köre nem biztos, hogy ismerte ezt a szokást, illetve az sem biztos, hogy a hollandiai közösségekben divatos volt ez a tanulási módszer. Mindenesetre figyelemreméltó párhuzam áll fenn a választott igehhasználat és az érzékekre ható, zsidó hagyomány: az „édes” betűvetési gyakorlat között.

laza tematikai kohéziója kétségkívül ellene mond ennek a feltételezésnek. Az első versszak, a felütés stílusa egyébként elővételezi a teljes vers stílusát: a gyakorló jelleg és expresszivitás az egész költeményt uralja.

A második strófában alany- és hangulatváltásnak lehetünk tanúi: a szerző E/3.-ban méltat egy személyt – vagy az üdvözlővers címzettjét, vagy magát az Istent. Nem egyértelmű. Miként az előző szakaszt (ahol a belső jellemrajz a természeti világ képében elevenedik meg), e versrészletet is merész szótársítások, bizarr képzettársítások jellemzik (ahol a külső tárgyi kultúra képében kel életre a belső), melynek nyomán felmerül a kérdés: vajon ezt akarja-e kifejezni, vajon ezt a hatást akarja-e kiváltani a szerző? Vagy csak azért rakja így egymás mellé a szavakat, hogy a rím és a szótagszám kijöjjön? Az mindenesetre világos, hogy az első versszak negatív szereplőivel élesen szemben áll a második versszak „hőse”, aki nemcsak hatalmi jelvényekkel rendelkezik, hanem még empátiával is: a lelkekre és a szegényekre is van gondja.

A harmadik versszak, ha lehet azt mondani, a leghomályosabb mind közül. Szabad asszociációval az „ölés”, bizonyos „rejtvények” (esetleg a héber betűk lennének?) és az „összetörés” is említésre kerülnek. Ez utóbbi kifejezések óhatatlanul is a kőtáblákat juttatják eszünkbe, főként az „íróvessző” fényében, és egyszerismind valamely tanítói beavatási rítust vagy írói felruházó aktust idéznek meg. A második strófában méltatott személy azonosítása az Isten-értelmezés felé mozdul el. Az ünnepeelt Komáromi itt E/2. személyben reprezentálódik, akit az E/3., azaz Isten ruház fel pusztító és építő, valamint közvetítő, Őt írói-tanítói szerepében helyettesítő hatalommal.

A negyedik strófa folytatja a laudációt, viszonylag közérthetően, bár nem közhelyesen, különösen is a „gyümölcsmorzsoló ajkak” (?) képe bír kissé provokatív, meghökkenítő jelleggel. Komáromi – mint megszólított – a szegény diákok testi-lelki gyámolítójaként tűnik föl.

Az ötödik versszak első két sorában héber, görög és latin keveredik, a szó szoros értelmében. A mondat arra utalhat, hogy amely szöveget korábban leírt és előadott Komáromi héberül (ld. *Oratio Hebraea*),³³ azt megírta latinul is (ld. *Oratio inauguralis*).³⁴ De hogy miként jön ebbe a fogalomkörbe a görög 'keserűepe', 'mérgező növény'

³³ Komáromi a híres héber nyelvű szónoklatát (*Oratio hebraea continens elogium linguae hebraeae*) 1651-ben tartotta meg az utrechti egyetemi hallgatóság előtt, amelyben a héber nyelv szépségét és hasznosságát magasztalta. Bővebben ld. József ZSENGELLÉR, „The Hebrew Language and Comparative Linguistics in the Early Centuries of Hungarian Protestantism”, in *Protestantism, Knowledge, and the World of Science*, ed. György KURUCZ, 63–76 (Budapest: Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary–L'Harmattan, 2017), 69.

³⁴ Amely, bár nagy sikerű utrechti szónoklatát, az *Oratio*-t idézte meg, attól különbözött, vö. ZSENGELLÉR, „The Hebrew Language...”, 69. Ez a debreceni előadás szolgált tehát apropóul a *carmen* keletkezéséhez, s lett egybefűzve, a *Schola Hebraica*-val egyetemben. A *Schola Hebraica* leírását, bibliográfiát kiegészítéssel ld. STRBIK Andrea, *Héber nyelvtanok Magyarországon*, Hungaria Judaica 10 (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1999), 96–98.

fogalma, újabb kérdés, amelyre nem kapunk határozott választ. Az írásra alkalmas tintát jelöli a szerző vele? Esetlegesen az éles, karcos megfogalmazásokra utal, amely sokak számára okoz (majd) keserű perceket? Elképzelhető. Az azonban bizonyos, hogy Komáromi héber, görög és latin nyelvi-nyelvtanári repertoárját jól demonstrálja az adott nyelvek használatával, illetve a latinra történő hivatkozással.

Az utolsó versszakra már csak a jókívánságok maradnak, érthetően, különösen is az előzményekhez képest. Komárominak új állásában az „igazakat” megillető fizetést kíván, de szintén nemcsak az anyagiakra gondolva, tehát nemcsak jövedelem formájában, hanem tiszteletadás, megbecsülés, védelem és hírnév tekintetében is.

A minimalizmus, a szaggatottság és a szokatlan képzettársítások erős érzelmi töltetet biztosítanak a versnek és szubjektív kifejezőerőről vallanak. Jóllehet a fegyelmezett verstani sajátosságok – a rím- és ritmusképlet – némi ellenpólust képeznek a mondanivaló zaklatott és töredezett felfűzésével szemben, az ellentételezés stilisztikai eszközöként ugyanakkor további feszültséget generálnak, és talán még erőteljesebbé teszik a vers érzelmi hatásmechanizmusát.

A *carmen* egy igyekvő, héberül feltehetően nem igazán tudó, de ambiciózus tanuló társ zavarba ejtően furcsa tisztelgése a már tanárrá kinevezett eminens diák előtt. Ugyanakkor, ha e 17. századi versünket nem a korszak uralkodó stílusának a mércéjével mérjük, hanem a modern, expresszionista versek előfutáraként tekintjük, mindjárt nem is annyira zavaróak a furcsaságai.

Befejezés

A tárgyalt utrechti *carmen*ekben feltűnően nagy számban vannak jelen grammatikai, szintaktikai hibák, szemantikai zérusok, ritka kifejezések, a szövegkörnyezetbe szervesen és motiválatlanul illeszkedő kifejezések. Nyelvezetüket a domináns szófajhasználat, partikula-túlsúly, valamint kihagyásos, darabos és tömör szerkesztésmód jellemzi – összefüggésben a választott rím- és ritmusképlettel. Mindehhez sötét témaválasztás, laza kohézió, a tartalom homályos, alluzív kibontása, valamint bizarr képzettársítások is társulnak.

Ezen attribútumok együttese – a korszakban – szokatlan stílust eredményezett és szokatlan stílusdivatot teremtett, legalábbis a héber nyelvű *carmina gratulatoria* művelői körében.

A 17. században uralkodó irodalmi irányzatok ugyanis a terjedősség, díszitetségek és túlburjánzás divatját diktálták, e 17. századi héber nyelvű *carmen*ek azonban a maguk minimalista és szaggatott megformáltságában nagyon is távol estek a kurrens trendektől. Ám hogy az erős szubjektivitással, érzelmi töltettel és kifejezőerővel bíró versek megformálásában mekkora szerep jutott a tudatosságnak, nehéz megmondani. Talán nem tévedünk nagyot, ha komoly szerepet tulajdonítunk e stílusdivat kialakításában

és művelésében a fiatal emberek foghíjas nyelvtudásának, valamint ifjúkori virtuskodó önbizalmuknak, szenvedélyességüknek, amely negligálta az elégtelen tudást, illetve az afölötti szégyenérzést.

Bármilyen is legyen az indíték, a végeredmény ugyanaz, az alternatív lírai valóság létrejött. A tanulmányomban bemutatott *carmenek* számos stílusjegyükben a 20. századi expresszionista versekre jobban hasonlítanak, mint amit a tudásunk vagy a józan eszünk alapján gondolnánk és elvárnánk.